

Bibliográfia és „bibliográfia”

A bibliográfiai tevékenység értékelésének szempontjai

1. „Nehéz vele szót érteni” — nyelvünknek olyan fordulata, amely nagy megjelenítő erővel írja le azt a helyzetet, amikor a kimondott szó a hallgatóban nem a szándékolt képzeteket, asszociációkat váltja ki.

A „bibliográfia” szónak is ez a szomorú sorsa. A fejlődés, a haladás egyik természetes velejárója, hogy a maradandó elnevezések változó tartalmat jelölnek meg. Ezzel a jelenséggel lépten-nyomon találkozunk. Elég, ha arra gondolunk, milyen tartalmat jelölt meg a „fizika” elnevezés a 17. században, melyet jelöl meg ma, milyen asszociációk támadtak csak száz évvel ezelőtt is az emberekben a „közlekedés” szó hallatán, és milyeneket támaszt ez a kifejezés ma. A tartalom változik, az elnevezés marad. Ennek az általánosítható tapasztalatnak mond ellent a bibliográfia szó használata, amely sokak tudatában ma is ugyanazokat az asszociációkat, képzeteket kelti, mint a 17–18. század emberében, holott igen jelentős annak tartalmi és főleg funkcióbeli változása, fejlődése. Messzire vezetne, ha ennek okait kutatnánk. Elég talán, ha arra utalunk, hogy már a szóhasználat kezdeti szakaszában is nehezen jött létre a meg egyezés a megjelölés tartalmát illetően, de már a kezdeti szakaszban kialakult a képzet: a bibliográfia nyomtatvány, amely nyomtatványok címeit regisztrálja.

Ez a képzet a köztudatban ma is él, ami önmagában természetes jelenség, hiszen az elnevezések azért maradandók, mert a megjelölt tartalom elemei is azok. Aggasztó és különleges a bibliográfia esetében az, hogy a képzettartalom állandósult, nem módosult és a fejlődéssel lépést tartva nem bővült. Ennek következményei zavarkeltően mutatkoznak meg egyfelől a bibliográfiai munkában, másfelől annak megítélésében és értékelésében.

2. Sajnálatos tényként kell megállapítani, hogy a bibliográfia problémáinak korszerű megközelítési lehetőségei, különösen hazánkban, kevés, de annál dicséretesebb kivétellel kihasználatlanok. Ez a negatívum nyomja rá bélyegét a bibliográfiai munka *általános* színvonalára és annak értékelésére.

A korszerű probléma-megközelítés, amelynek szükségességét a társadalom, a tudomány és a technika jelenlegi fejlettsége indokolja, több irányú:

Először is fel kellett figyelni arra, hogy a bibliográfia, tekintet nélkül arra, hogy milyen képzeteket hoz létre ez a szó az emberek tudatában, emberi kommunikáció, aminek következtében a tevékenységnek és annak természetének megítélésében döntő szerepet játszik a kommunikációs effektus, vagyis az, hogy ez a specifikus közlés milyen mértékben alkalmas egy megkívánt percpációs és asszociációs folyamat létrehozására. Ennek a szemléletnek az elemei a bibliográfia történetének egész folyamatában megfigyelhetők, hiszen a bibliográfia kezdettől fogva közlés, azonban csak az életjelenségek differenciáló-

dása tette igazán szükségessé a probléma megközelítésének ezt a módját és a vizsgálódások megindítását és elmélyítését.

Másodsor: fel kellett figyelni arra, hogy a bibliográfia mint kommunikáció, valamilyen motívum, indíték alapján jön létre, amely motívumok vizsgálata talán az eddigieknél hatékonyabban tisztázza a bibliográfia helyét az irodalom, a tudomány, a művelődés történeti folyamatában, másfelől biztosabb alapot nyújt a tevékenység és termék jellegének, felhasználásának megítélésében, mintta formális jegyek alapján történő kategorizálás és megítélés.

Nyilvánvaló, hogy a szemléletet is meghatározó kétféle megközelítési mód együttes alkalmazása már eddig is hozott bizonyos eredményeket. Ezek egyfelől hasznos negatívumok — pl. annak felismerése, hogy mit kell kizárnunk vizsgálódásaink köréből, mit nevezhetünk felesleges bibliográfiának stb. — másfelől pozitívumok, amelyek a motiváció szükségességének felismerésében és a kommunikáció tartalmának, formájának helyes kialakításában nyilvánulnak meg

3. A bibliográfia mint a kommunikáció eszköze, elsődlegesen kétféle közlési effektus létrehozására alkalmas. Igénybevétele egyfelől lehetővé teszi a grafikus feljegyzések, elsősorban a nyomtatványok — azonosítását; másfelől közlést tartalmaznak azok tartalmáról, vagyis informálnak. Társadalmi és szubjektív értékük azon mérhető, hogy használatuk közben milyen minőségű és értékű a percepció folyamat: létrehoz-e olyan asszociációkat, amelyek a helyes, vagy szükséges ítéletalkotást elősegítik, van-e szerepük az alkotóképesség, a kreativitás létrejöttében és fokozásában. A motiváció és a közlési effektus összhangjának megteremtése jelenti a bibliográfiai munka valódi tartalmát.

4. A bibliográfiai tevékenység története a motiváció társadalmi gyökerű állandó bővüléséről és a közlési effektus növelésére irányuló törekvésekről számol be. A nyomtatványok azonosítására szolgáló bibliográfiák közlési effektusa nyilván a leírási módszerek tökéletesítése révén volt növelhető. Az út, amely PANZERTŐL HAINEN, PROCTORON át a G. W.-ig és a magyar ősnymtatvány-katalógusig vezet, jól ismert. A motiváció itt is társadalmi szükségből fakad, hiszen nyilvánvaló, hogy a könyv- és nyomdászattörténet olyan forrásainak megismerése, mint az ősnymtatványoknak teljes számbavétele és részletes leírása, az objektív valóság megjelenítéséhez szükséges közlési effektust hoz létre. A kérdés csak az, hogy általánosítható-e ez a követelmény a közlési effektus figyelembevételével minden olyan bibliográfiai jellegű munkára, amelynek motivációja és célja az azonosításhoz szükséges asszociációk megindítása. Megvizsgáltuk-e valaha, melyek azok az elemek, amelyeknek közlése a társadalmilag szükséges azonosításhoz elegendők? Vajon az ún. irodalomáradat, valójában pedig papíráradat korábban oly mértékben társadalmi szükséglet-e, különösen a szakbibliográfiákban a mai nyomtatványok egyes variánsainak ugyanolyan módszerű azonosítása, mint a művelődéstörténet, könyv- és nyomdászattörténet, irodalom- és tudománytörténet megjelenítéséhez szükséges dokumentumoknak a teljességet is magába foglaló azonosítása? Erre a kérdésre csak az képes helyesen és árnyaltan válaszolni, aki a formális rendnél többre becsüli a gondolkodás rendjét.

A regisztrált irodalom tartalmáról tájékoztatást nyújtó bibliográfiai munka fejlődését, a motiváció szükség szerű bővülése mellett elsősorban a tartalom mind részletesebb elemzésére irányuló törekvés jellemzi. Divatos szóval ezt mikroanalízisnek nevezik. Egyesek szerint ennek jelenléte meg is szünteti a bibliográfiát, amely szerintük makro-analitikus, és az ún. mikroanalízis valami

újfajta terméket jelent. Eleinte ezt szerényen dokumentációnak nevezték. Ez már azért is zavart keltő, mert a dokumentáció egy tényleges tevékenységet megjelölő elnevezés, melynek a bibliográfiai tájékoztatás — legyen az makroanalitikus vagy mikroanalitikus — igen lényeges, sőt alapvető része.

A fokozott tartalmi analízisre irányuló törekvés gyökerei csak másodlagosan keresendők abban, hogy a közlési effektus növelése vált társadalmi szükségletté. Elsősorban a kétségtelenül jelenlevő információáradat szabályozása, rendezése volt az elemző tevékenység motivációja. A bibliográfiai osztályozás története meggyőzhet bennünket arról, hogy a bibliográfiai egységek tartalmi csoportosítása valamilyen helyes vagy helytelen objektív tudományrendszerezési alapra épülnek fel. A rendszerek helyességének vagy helytelenségének problémái is csak abban az összefüggésben vetődtek fel, hogy összeegyeztethető-e valamely rendszer egy adott tudományterület struktúrájával. A közlési effektus létrejöttének vagy elmaradásának kérdése akkor jelentkezett, amikor először történt kísérlet a könyvtári katalógusok és bibliográfiák által nyújtott információk szemantikus megjelölésére és e megjelölések lexikális szótárszerű rendezésére. Ez a rendezés a kooperatív emberi kommunikáció, a párbeszéd durva utánzása, feltételezi a kérdés és felelet azonos szemantikus jelrendszerét. A technikai eszközök, a számítógépek elméletének és gyakorlatának rohamos fejlődése lehetővé tette a szemantikus információk elemeinek tárolását és visszakeresését. És ma már köztünk van a jövevény: a gombnyomásra működő bibliográfia, amely kivetíti az információs elemeket megjelölő címszavakat, deszkriptorokat a regisztrált szöveg gondos, esetleg kibernetikus elemzése alapján.

Panacea lenne ez, mint ahogyan sokan, főleg a tengeren túl hiszik? Azok, akik a kommunikációs effektus szemszögéből vizsgálják e bibliográfiai rendszerek működését, korántsem hisznek ebben.¹ A tájékoztatás fontos segédlete teremtődött meg, de mindaddig, míg az emberi percepció apparátus nem súlyyod a telefonközpont színvonalára, vagy a számítógép nem éri el az emberi értelem színvonalát, a kívánt közlési effektus, az alkotókészség, a kreativitás növelése alig valósul meg. A számítógép alkalmazása a bibliográfiai munkában, ha a motiváció ezt indokolja kétségtelenül szükséges, előnyös és gazdaságos. A rendezett halmazból való kiválasztás a bibliográfiai tájékoztatás hatékonyságát növeli és azt meggyorsítja. A számítógép a bibliográfiák kumulálását és sokszorosítását elősegíti.

A veszély nem is annyira a kibernetikus információ-visszakeresési rendszerek tökéletlenségében rejlik, mint inkább abban, hogy megteremtődött a lehetőség, motiválatlan, közlési effektust el nem érő bibliográfiai műszerek megteremtésére. Ez pedig nagyon drága mulatság. Nem árt, ha végiggondoljuk milyen bibliográfiai feladatok elvégzését kívánjuk „gépesíteni”.

5. Kell? Vagy éppen csak lehet? Ha kell, hogyan lehet? Ezek az alapvető kérdések, melyeket a bibliográfiai munka elvégzésénél és értékelésénél fel kell vetnünk. Felejthetetlen mesterünk, KÓHALMI Béla, a felszabadulás utáni két évtized hazai bibliográfiai tevékenységét érzékletesen bemutató könyvében²

¹ Ezt a véleményt nyilvánította többek között D. J. FOSKETT a FID képzési bizottsága által szervezett szemináriumon a tudományos tájékoztatás oktatásáról. (1972. szeptember, Veszprém.)

² KÓHALMI Béla: *A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945–1965*. Bp. 1967. 574 l.

a munka értékelésénél ezeket a szempontokat érvényesítette. Ha a motiváció és a közlési effektus oldaláról közelítjük meg a gazdag hagyományokkal rendelkező magyar bibliográfiai tevékenység egész fejlődését és jelen állapotát, a követendő hagyományok egész sorával, néhány újabb pozitív jelenséggel, a motiváció és a közlési effektus szempontjából eredményes munkával van szerencsés találkozásunk. Ugyanakkor, különösen napjainkból, a negatív példák hosszú sora lenne felemlíthető. Mindnyájan nap mint nap találkozunk bibliográfiának, vagy előbben dokumentációnak, vagy még ezt is szégyellve adattárnak elnevezett jegyzékekkel, amelyek nem egyebek, mint motiváció nélküli vagy hamis motiváció alapján létrejött közlési effektust nem teremtő címhalmazok. Megérdemelt sorsuk a papírkosár.

Nem lehet feladatunk a magyar bibliográfia történetének áttekintése, elemezve az egyes alkotások motivációját és közlési effektusát, ami gyakran az eddigi ítéletek átértékelését teszi szükségessé. Elég talán, ha arra utalunk, hogy a motiváció egyértelműségét és talán ennek következtében a hiányok, tévedések és pontatlanságok ellenére is a kívánt közlési effektus létrejöttét tükrözi CZVITTINGER *Specimene* és annak sorsa, amely a külföld számára hosszú ideig a magyar és magyar vonatkozású „res litteraria”-k megismerésének legtöbbet használt forrása maradt.

A magyar bibliográfia — és itt most tényleges bibliográfiákról van szó — egészséges fejlődési iránya is azt mutatja, hogy csakis a motiváció és az elérni kívánt közlési effektus érdekében történő feldolgozás összhangja lehet a bibliográfia igazi értékmérője. Nem kell külön magyarázni és indokolni, hogy egyes újabb bibliográfiák miért valósítják meg ezt az összhangot. Ha az Egyetemi Könyvtár középkori kódexeinek elemző lajstromozására, a korvínak számbavételére, vagy a Magyarországon őrzött ősnymtatványok központi jegyzékére gondolunk,³ ez nyilvánvalóvá válik.

Egy igen jelentős középkori kódex-gyűjtemény és egy ország ősnymtatvány állományának magas szintű elemző lajstromozását⁴ nem csupán a gyűjtemények léte motiválja, hanem a sok gyökerű és szerteágazó megismerés forrásainak feltárására irányuló társadalmi szükséglet. A közlési effektust pedig az a tudományos munka biztosítja, amely a kodikológia és az ősnymtatványkutatás korszerű módszereinek magasszintű alkalmazásában nyilvánul meg. Ez azt is jelenti, hogy keveset mond önmagában a bibliográfiák iskolás tipizálása — azonosítást elősegítő általános bibliográfiák; szakmai tájékoztatást nyújtó szakbibliográfiák stb. Az azonosítás motivációja, a tájékozódás iránti társadalmi és egyéni igény inkább teremt kategóriákat, vegyes és új bibliográfiai formákat, amelyeknek közlési effektusa mérhető és értékelhető. Örvendetes, hogy magyar példákat tudunk erre felmutatni. Az RMNy,⁵ melynek motivációja 327 esztendő magyar művelődésének nyomtatott dokumentumait azonosítani, mert ezek mindegyike a magyar művelődés egy-egy szektora megismerésének alapjául szolgál, oly módszert alkalmaz, amelynek közlési effektusa

³ *Codices Latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestiensis*. Rec. Ladislaus MEZEY. Bp. 1961. 391 l. és *Bibliotheca Corviniana*. Összeáll. CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára — SZÁNTÓ Tibor. Bp. 1967. 386. l.

⁴ *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Ed. Géza SAJÓ — Erzsébet SOLTÉSZ. 1 — 2. Bp. 1970.

⁵ *Régi magyarországi nyomtatványok 1473 — 1600*. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István és KELECSÉNYI Ákos munkája. Bp. 1971. 928. l.

az azonosításhoz szükséges asszociációk felkeltése mellett a pertinens könyv- és nyomdatörténeti szakirodalom iránti figyelem felébresztése.

A motiváció és a közlési effektus összhangjának megteremtése a tartalmi információra törekvő szakbibliográfiák esetében még nehezebb feladat. Amikor KÓHALMI Béla a bibliográfia rangemeléséről írt,⁶ a tudományos munkában felhasználható információknak a felhasználásához és a feldolgozott anyaghoz méltó, rendszerező, analitikus számbavételét hozza fel példaként. Amikor pedig KOSÁRY Domokos történeti bibliográfiájának bevezetőjében⁷ követelményként hangoztatja, hogy a történeti bibliográfiának „olyan struktúra szerint kell felépülnie, amely az egykorú objektív valóság: az adott társadalom struktúrájának és funkciójának, illetve az erről alkotható képnek diagramszerűen, megközelítően megfelel”, a korszerű, tudományos alapozású, tehát egyetlen helyes motivációt fogalmazta meg. Ezen túlmenően a követelmény egyben annyit is jelent, hogy a valóság diagramszerű tükrözése nem valósítható meg a pertinens információkat tartalmazó címeknek a bibliográfia szabályainak megfelelő rendezett halmaza révén. Az egykorú objektív valóság megismerésének primer és szekunder forrásainak percipiálása, felhasználása lévén az elérendő közlési effektus, Kosáry Domokos úttörő módon nem szorítkozik a nyomtatott dokumentumok regisztrálására, hanem az effektus növelése érdekében a kéziratos, levéltári forrásoknak nem a proveniencia, hanem a pertinencia alapján való feltárására is vállalkozik. Az objektív valóság diagramszerű tükrözése, amely a szembenálló nézetek megismertetését is lehetővé teszi, az a módszer, amelyet VARGA RÓZSA és PATYI SÁNDOR *A népi írók bibliográfiája* c. munkájukban⁸ választottak. Ennek szerkezete semmilyen formális osztályozási keretbe nem szorítható, mégis annak közlési effektusát, használhatóságát vizsgálva, e bibliográfia, melynek társadalmi szükségességét talán felesleges hangsúlyozni, szintén példaként állhat, ha a motiváció és közlési effektus összhangját kívánjuk bemutatni.

A motiváció és a közlési effektus összhangjának magyar példáit — nyilván sorolhatnánk másokat is — nem véletlenül említettem. A tudományos megismerés érdekében történő azonosítás és a társadalmilag szükséges tartalmi ismertetés a közlési effektus érdekében szükségszerűen szűkíti azokat a kereteket, amelyek a bibliográfia iskolás, múlt századokból „átmentett” meghatározásai jelentenek. E példák bizonyítják, igaz, hogy az azonosítást elősegítő bibliográfiák pontossága, precizitása állandóan növekszik; igaz az is, hogy a szakmai információt nyújtani kívánó bibliográfiák részletes elemzésre törekednek. Mindez azonban másodlagos jelenség. Ha motivációjuk nem társadalmilag szükséges motiváció, feldolgozási módszerük nem eredményezi egy kívánt közlési effektus létrejöttét ezen külső jegyek értékelésüknél elhanyagolhatók. E divatos külső jegyek fetisizálása eredményezi egyes modern nyomtatványok tartalmilag és formailag változatlan variánsainak az ösnyomtatványok leírási módszerével készülő jegyzékeit, akadályozzák fontos leőhely-jegyzékek megjelenését és eredményezik a közlési effektust figyelembe nem vevő, gyakran tökéletlen tájékoztatást nyújtó bibliográfiai vízfejeket. Lehet,

⁶ KÓHALMI Béla: *A bibliográfia rangemelése*. MKSz 1961. 131—147. l.

⁷ KOSÁRY Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. Bp. 1971. 41. lapon.

⁸ VARGA RÓZSA—PATYI SÁNDOR: *A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom. (1920—1960.)* Bp. 1972.

hogy ilyen módon könyvészeti világsúcsokat érünk el, de ki szeret egy kövér-ségi versenyben első díjat nyerni?

A pozitív példákból még egy tanulságot le kell vonnunk. A társadalmilag szükséges motiváció és az elérendő közlési effektus nem egy esetben szükségessé teszi, hogy a megismerés forrásai között ne tegyünk sem formai, sem tartalmi különbséget. A lassú fejlődés ellenére, régen túljutottunk azon a képzeten, hogy a bibliográfia könyvjegyzék. Csak a motiváció és a közlési effektus határozhatja meg, hogy nyomtatvány, kézirat, hanglezem, publikált vagy publikálatlan dokumentum-e a megismerés regisztrálandó forrása.

6. Aki a hazai bibliográfiai tevékenységet szemmel tartja és szívből örül minden olyan bibliográfiai terméknek, mely társadalmilag szükséges motiváció alapján jött létre, és amelytől kedvező közlési effektust vár, sajnos nap mint nap kénytelen e várákozásnak nem megfelelő, bibliográfiának szánt címjegyzékekkel találkozni. Felsorolásuk hosszadalmas lenne, elég talán ha vázoljuk az okokat, amelyek a motiváció helytelenségét és a közlési effektus hiányosságait előidéz. Ezek a következők: az elméleti alapozás hiánya, ill. az elméleti zűrzavar. KÓHALMI Béláról mondotta MÁTRAI László, hogy távol állott tőle a tudománytalan teoretizálás és a tudományellenes praktícizmus.⁹ Ez így is van. Aki figyelt KÓHALMI Béla okos és halk szavára, az emlékezetébe véste, hogy milyen feladatok elvégzését tartotta szükségesnek, és hogy milyen tisztán és világosan látta a tájékoztatás társadalmi motivációjának múltját és a bibliográfiai munka fejlesztésének szükséges irányát, lehetőségeit. Ő mondotta: kis nemzet ne vállalkozzék az egész világirodalom dokumentálására, vegye igénybe a rendelkezésre álló feldolgozásokat és inkább törekedjék saját irodalmáról megfelelő, világszerte felhasználható tájékoztatást nyújtani. Milyen kevesen vannak, akik az ő gondolatmenetét magukévá teszik, józan ítéletét elfogadják és milyen sokan, akik szűk praktícizmusból olcsón teoretizálnak. Ma sok szó esik a kommunikációs elmélet eredményeinek alkalmazásáról a tájékoztató munkában. Ez azonban gyakran üres verbalizmussá válik. A szellemi munka műhelyében nem sok eredménnyel kecsegtet, ha önkényes mintavétel alapján kétes értékű módszerekkel az olvasás, esetleg akár a bibliográfiák használatának hatékonyságát többnyire nagyon költségesen felméri. A tudomány-szociológia egzakt módszerei kialakulatlanok, és a hazai vizsgálatok jó része nem sokkal járul hozzá e módszerek tökéletesítéséhez. A hazai újabb bibliográfiai elméleti irodalom deskriptív jellegénél fogva olyan megállapításokat tartalmaz, amelyek a gyakorlatra hatással alig vannak. CSÜRY István elmélyedően tudományos módszerű munkája pedig hezitáló állásfoglalása miatt nem járulhatott hozzá a korszerű szemlélet kialakításához.¹⁰

Nap mint nap értetlenséggel találkozunk a bibliográfia lényegét, funkcióját illetően. Ez nemcsak a bibliográfiák potenciális felhasználóira jellemző, hanem sajnos a jegyzékkészítők hosszú sorára. Ezen a helyzeten változtatni kell, elsősorban a külföldi színvonalas, tudományos alapozású szakirodalom fordítása, terjesztése és megismertetése révén. Második ok: az elméleti alapozás hiányosságának következménye, hogy tudományos motivációjú bibliográfiáink zöme a közlési effektus létrejöttével nem törődik. A tudományos jellegű bibliográfia fő ismérvének elsősorban a teljességet tekintik. A teljesség, ha ez nem a közlési

⁹ MÁTRAI László: *Kóhalmi Béla. 1884–1960.* MKsz 1970. 130–131. l.

¹⁰ CSÜRY ISTVÁN: *A bibliográfia helye az ismeretközlés rendszerében.* Könyv és Könyvtár VI. 5–85. p.

effektus teljességét jelenti egyben információ redundancia, ami egyenesen gátolja a kívánt közlési effektus létrejöttét és a vízfej egyik kórokozója. A teljesség a címleírás teljességére való törekvésben is jelentkezik, tekintet nélkül arra, hogy a közlési effektus létrejöttében ennek milyen szerepe van. A tudományos tájékoztatás szempontjából rendkívül fontos központi jegyzékek megjelenésének nem képezhetik akadályát címleírasi problémák, melyek leegyszerűsödnek, ha a kívánt közlési effektust vesszük figyelembe. Az elérendő közlési effektus és a teljesség igénye közötti feszültség, az objektív nehézségek mellett nem lassíthatja a Horthy-korszak ciklusbibliográfiájának megjelenését, melynek motivációja nem kisebb jelentőségű, mint e korszak megismeréséhez szükséges nyomtatott források számbavétele, tehát elsőrendű bibliográfiai feladatunk. A dualizmus kora történeti bibliográfiájának megjelenését a gyűjtött anyag méretei tették lehetetlenné. A nyilvánvaló túlméretezés talán azért következett, be, mert a közlési effektus figyelmen kívül hagyásával nem történt meg a különbségtétel a megismerés és a megjelenítés forrásai között. Biztató kezdetű irodalomtörténeti bibliográfiáinknak is szembe kell néznie ezzel a problémával. Sajnos nem ismerjük eléggé a „short title index” fogalmát, másfelől pedig megfeledekzünk arról, hogy a teljesség hiánya kisebb baj, mint a hiány teljessége.

Harmadik tényező: a tudományos célokat is szolgáló bibliográfiának a teljes közlési effektusra való törekvés mellett, objektív ismerve a feldolgozott anyag tudományos akribiával megvalósult elemzése, oly módon, ahogyan ez a példaképpen megemlített bibliográfiákban megvalósult. Ha az elemzés valódi, úgy a bibliografus magasszintű tudományos munkájáról tanúskodik. A veszélyt, a bibliográfiai munka diszkreditálását jelentik azonban az ál-elemzések. Ezek veszélyessége abban rejlik, hogy azt a hiedelmet keltik, megvalósult valamilyen helyes motiváció alapján egy fontos téma tájékoztatást nyújtó bibliográfiája, holott a közlési effektus esetleg minimális. Előfordulhat, hogy vastkos kötet egy-egy „bibliográfia” megjelenési formája, mely címe szerint fontos kutató tevékenység, mint pl. a helytörténeti, helyismereti kutatás irodalmi forrásainak rendszerezése, valójában pedig két évtized kiválasztott kiadványainak formális analízis alapján való lajstromozása. Elméleti probléma, hogy a formális analízis alapján a gépi memóriában tárolt információ elemek felhasználása milyen mértékben alkalmas a szükséges asszociációs folyamat megindítására. Egy azonban bizonyos: felesleges fényűzés, emberi erővel gépi produktumokat létrehozni.

Az egészséges fejlődést gátló tényezők között kell végül megemlíteni egyes bibliográfiák voluntarista tárgyválasztását. Objektív értékük nemegyszer vitathatatlan. A kutatómunkához végzett alapos és szükséges anyaggyűjtés melléktermékeként létrejött bibliográfiák lehetnek tiszteletreméltó, színvonalas alkotások, de értékelésük mértéke mégis a motiváció társadalmi szükségessége és a közlési effektus vizsgálata. Talán fontosabb bibliográfiai alkotások létrejöttét gátolja az ilyen jellegű tevékenység, nem is beszélve az alkalom szülte bibliográfiák hosszú soráról, ezek átlagos színvonaláról és egyes nagyon speciális jellegű gyűjtemények anyagának bibliográfiai feldolgozásáról, amelyek esetében a közlési effektus mérlegelése többnyire háttérbe szorul.

7. A kérdés, amelyre a pozitív példák és negatív jelenségek mérlegre tévése alapján az Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságában választ kell keresnünk, tehát a következő: milyen társadalmilag szükséges motiváció alapján kell létrehozni azokat a bibliográfiákat, melyeknek közlési

effektusa a hazai tudományos munkában résztvevők alkotóképességének, kreativitásának növelése.

A motiváció körének meghatározásánál jól emlékezetünkbe kell vésnünk, amit KÓHALMI Béla mondott arról, hogy miért nem lehet feladatunk az egész világirodalom dokumentálása, és hogy a világirodalomról nyújtott tájékoztatás területén mik a feladataink.¹¹ Az ilyen feladatok azonban, mint pl. a tájékoztatási világrendszerek adaptációja, a tájékoztatási bázis megteremtése és megszervezése, az egyéni és szakmai motivációjú irodalomkutatás, információ visszakeresés a világirodalomból stb. más jellegű tájékoztatási problémákat jelentenek, mint az itt tárgyaltak.

Lehetőségeink és feladataink tehát egyértelműen a hazai vonatkozású bel- és külföldi dokumentumbázis meghatározott közlési effektust elérő bibliográfiai feldolgozására irányulnak. A feladatok mennyisége igen tekintélyes. Pontos meghatározásuk, a megoldás sorrendjének és módjának megállapítása nem történhet voluntarista módon, a szerint, hogy kinek milyen feladat megoldásához van kedve vagy lehetősége, nem függhet attól, hogy egy-egy kiadó a bibliográfiáktól való néha indokolt viszolygását leküzdve milyen bibliográfiák kiadását látja érdemesnek. Szűk prakticismus és olesó teoretizálás helyett a téma, a feldolgozási módszer és a sorrend megállapításának, a motiváció társadalmi szükségességének és az elérendő közlési effektus létrejöttének szempontjai érvényesítendőek. Ennek tudatában kell szemlét tartanunk a fölött, hogy vajon könyvtáraink középkori és újkori kéziratainak feltárása érdekében milyen további erőfeszítéseket kell kifejtenünk, mik a sürgős teendőink az újabbkori magyar kéziratok központi lelőhely-mutatójának létrehozásában, mik a teendőink a szakember utánpótlás érdekében. Az elérendő közlési effektus figyelembevételének kell befolyásolnia nemzeti bibliográfiai rendszerünk teljes kiépítésének és megújításának munkálatait, melyeknek általános motivációja egy sokat hangsúlyozott társadalmi szükséglet. Többek között meg kell vizsgálni, hogy az azonosítás a könyv- és nyomdatörténeti információ révén elért kedvező közlési effektus vajon fenntartható-e a 18. századi magyar nyomtatványok számbavétele során. Ez olyan probléma, amely e vállalkozás tudós végrehajtóit is bizonyára foglalkoztatja. A társadalmi szükséglet által motivált teljes nemzeti bibliográfiai rendszert a közlési effektus szempontjából vizsgálva számos más olyan probléma vetődik fel, amely formálisan a proveniencia és a pertinencia jegyei alapján nem dönthető el. A feldolgozandó anyag körének megállapítása ezek között talán az első. A külföldi magyar vonatkozású dokumentum egy társadalmilag szükséges megismerés forrása. E bizottság, úgy gondolom, hasznos munkát végzett, amikor ezeknek a körét, jellegét nem formális, hanem tartalmi jegyek alapján igyekezett megállapítani. Azonban ez nem elegendő. A magyar művelődés, tudomány és a nemzeti múlt megismerése tényleges társadalmi szükséglet. Ezért kell felvetnünk a kérdést, mikor és hogyan folytassuk, fejlesszük tovább azt a hagyományt, amelyet SZABÓ Károly RMK-ának harmadik kötete és az elévülhetetlen érdemű APPONYI Sándor gyűjtése jelent. E hagyomány folytatásának egy része a Magyarországon található 16. századi nyomtatványok számbavétele során, e nyomtatványok magyar vonatkozásairól nyújtott elemző tájékoztatás. Úgy vélem, a megismerés forrásainak ismertetése terén aktuális feladatot igyekszik megoldani a külföldi

¹¹ KÓHALMI Béla nézeteiről l. SZENTMIHÁLYI János: *Két egyetemi jegyzet margójára*. MKsz 1961. 88–90. 1.

magyar vonatkozású irodalom kurrens számbavétele, mely vállalkozás létrehozása, fejlesztése nem lehet egyetlen intézmény gondja.

A közlési effektus szempontjából kell gondosan átvizsgáljunk nemzeti bibliográfiai rendszerünk jelenét, közismert „fehér foltjait”, melyek közül a két világháború közötti korszak nyomtatványtermésének számbavétele talán a legégetőbb. Azok a könyvtörténészek, bibliográfusok, akik az ismertetett feladatok megoldására megbízást kaptak, tekintet nélkül arra, hogy milyen intézmény keretén belül, milyen támogatással dolgoznak, tisztában vannak feladataik fontosságával. Megbízás nélkül az ő nevükben kérem, tegyünk valamit a végzett és végzendő munka társadalmi szükségességének elismertetése érdekében.

KÓHALMI Béla intelmének megszívlelése egyik biztosítéka a szakbibliográfiai tevékenységben a társadalmilag szükséges motiváció és az elérendő közlési effektus összhangjának. A feladat, amelyet helyettünk más nem végez el, a szakmai tájékoztatás területén a szakmai megismerés hazai vonatkozású forrásainak közlési effektust létrehozó elemző rendszerezése. A társadalmilag szükséges motiváció tehát elsősorban azon tudományok dokumentumainak analitikus rendszerezésénél jelentkezik, melyek magyar vonatkozásainak törvényszerűségeit differenciált tudományszak műveli, mint pl. Magyarország története, irodalma, művészete, néprajza stb. A motiváció szempontjából másodsorban kell figyelembe venni egyes tudományok hazai történetének és eredményeinek megismeréséhez szükséges források rendszerező elemzését. A társadalmi szükséglet önmagában az a tény jellemzi, hogy olyan feladatok megoldásáról van szó, melyeket helyettünk más nem végez el. Meghökkenítő jelenség volt, hogy a magyar irodalom máig hiányzó korszerű bibliográfiai kalauzát első ízben ALBERT TEZLA angol nyelven, Amerikában jelentette meg.¹² A motiváció és a leghatékonyabb közlési effektust elérő feldolgozási módszer meghatározása az érdekelt szakterület művelőinek feladata, amiből félreérthetetlenül az következik, hogy a bibliográfiai munka a szakterület művelésének alkotó formája. Ennek fel nem ismerése segíti diadalra ezen a területen is a dilettantizmust, az áltudományosságot és a felületességet, az ál-akribiát és a pontatlanságot, ami a tevékenység diszkreditálásához vezet.

Ha a társadalmi szükséglet által motivált, kívánt közlési effektust elérő szakbibliográfiai munkák és kezdeményezések kis számát vesszük figyelembe, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy egyfelől az igény, másfelől a kiadói megbízás nem jelentkezett parancsoló módon. És itt el kell marasztalnunk kiadóinkat. Nem egy szakterületen éberem figyelik a társadalmi szükségleteket, fordíttatnak, megbízásokat adnak a hiányok pótlására. Ugyanakkor kiadói felszólításra készült bibliográfia előttem nem ismeretes. Ez a jelenség pedig bibliográfiai kultúránk alacsony színvonalát mutatja.

8. Teendőink rangsorolásánál tehát első helyet kell biztosítani a bibliográfiai kultúra szintjének állandó emelésére, amely korunkban, melyet méltán nevezünk az információ korszakának, elengedhetetlenül szükséges. Egyetemi oktatásunkban ennek sajnos feledésbe ment hagyományai a régi bölcsészkarai prozemináriumokban gyökereznek. Ezeket a hagyományokat kell feléleszteni és a mai kor követelményeinek megfelelően továbbfejleszteni és kiterjeszteni. A bibliográfiai kultúra fejlesztése a társadalmilag szükséges motivációja az

¹² TEZLA, ALBERT: An Introductory Bibliography to the Study of Hungarian Literature. HUP, 1964.

egyes szakterületek bibliográfiai kézikönyveinek, kalauz jellegű bevezetőinek. A kézirat kutatás kézikönyvtől kezdve — amellyel a Könyvtörténeti Munkabizottság, elnökének, MEZEY Lászlónak kezdeményezésére már foglalkozott — úgyszólván minden szakterület bibliográfiai bevezetője társadalmi szükségletet elégít ki. A szükséglet fel nem ismerésére jellemző, hogy egy sikeres, de már jó részben elavult enciklopedikus jellegű bibliográfiai útmutató újabb kiadásától a kiadó mereven elzárkózik.

Nyilvánvaló, hogy a motiváció és a közlési effektus tudományos alapozású mérlegelése alapján biztosítani kell a tervszerűséget a bibliográfiai munkában. Olyan bürokratikus intézkedések, mint a bejelentési kötelezettség, valamint a formális koordináció, ezt nem biztosítják. A magyar és a magyar vonatkozású dokumentumok, az egyes tudományok egészének és részleteinek megismertetése azok fejlődési irányainak és fejlesztési feladatainak figyelembevételével alakítja csak ki azt a motivációt, amelynek alapján a közlési effektust létrehozó *igazi* bibliográfiák gazdagíthatják a magyar tudományt és művelődést.

JÁNOS SZENTMIHÁLYI

Bibliographie und „Bibliographie”. Gesichtspunkte der Bewertung bibliographischer Tätigkeit

1. Es ist eine Tatsache, dass der Bewusstseinsinhalt, der sich mit dem Wort „Bibliographie” assoziiert hat, unverändert geblieben ist und auch heute dieselben Assoziationen in den Menschen erweckt, wie im 17.—18. Jahrhundert.

2. Bibliographie als eine spezifische Kommunikation eignet sich zur Erzeugung von zweierlei Effekten:

a) Sie ermöglicht die Identifizierung der Drucke und sonstiger Dokumente.

b) Sie informiert über den Inhalt des Dokuments. Die Schaffung einer Harmonie zwischen Motivation und Kommunikationseffekt bedeutet den wirklichen Inhalt der bibliographischen Tätigkeit.

3. Der Kommunikationseffekt der Bibliographien, die die Identifizierung von Drucken bezwecken, kann durch Vervollkommnung der Methoden der Titelaufnahmen und bibliographischer Beschreibung gesteigert werden. Es ist eine Frage für sich, ob es in unseren Tagen, zur Zeit der Literaturflut ein gesellschaftliches Bedürfnis ist, die einzelnen Varianten der Drucke unserer Tage mit denselben Methoden zu identifizieren, wie es bei den Dokumenten der Fall war, die zur geschichtlichen Veranschaulichung erforderlich gewesen sind. Die Entwicklung der bibliographischen Tätigkeit, die eine Orientierung über das Inhaltliche bezweckt, ist durch die Bestrebung gekennzeichnet, den Inhalt je ausführlicher zu analysieren. Die Speicherung und auch die automatische, rasche Bereitstellung der Elemente semantischer Informationen ist durch die sprunghafte Entwicklung der technischen Mittel, der Theorie und auch Praxis digitaler Rechenanlagen ermöglicht worden. Die Verwendung der Rechenanlagen in der bibliographischen Arbeit hat sich als vorteilhaft und auch wirtschaftlich erwiesen. Der Kommunikationseffekt der bibliographischen Information wird durch die Auswahl aus der geordneten Menge gesteigert. Kumulierung und auch Vervielfältigung der Bibliographien wird durch Verwendung der Rechenanlagen gesteigert. Es bedeutet jedoch eine Gefahr, dass die Schaffung unmotivierter bibliographischer Instrumente ermöglicht wurde, die dem Kommunikationseffekt nicht erzeugen, und die ein recht teures Spiel sind.

4. Tag für Tag begegnen wir inländischen Adressenverzeichnissen, die als eine der Erwartung unentsprechende Bibliographie gelten sollten. Die Umstände, die die Unrichtigkeit der Motivation und die Mängel des Kommunikationseffekts verursachen, sind die folgenden:

a) Mangel der theoretischen Grundlage, bzw. theoretisches Durcheinander. Dies bekundet sich auch darin, dass die Forschung der Ansprüche auf Orientierung, infolge

der ungenügenden Ausgestaltung der exakten wissenschaftssoziologischen Methoden auf recht unsicherer Grundlage ruht. Ein Unverständnis bekundet sich auch in Bezug auf Wesen und Funktion der Bibliographie.

b) Die Mehrzahl der Bibliographien wissenschaftlichen Charakters kümmert sich nicht um die Entstehung des Kommunikationseffekts. Das Hauptmerkmal dieser Bibliographien wird in erster Reihe in der Vollständigkeit erblickt, wo doch Mangel an Vollständigkeit ein kleineres Übel bedeutet, als Vollständigkeit des Mangels. Die Vollständigkeit in Bezug auf die Form bedeutet zugleich eine Informationsredundanz, durch die die Entstehung eines Kommunikationseffekts geradezu verhindert wird.

c) Oft erscheint die Analyse, durch die der Kommunikationseffekt eigentlich gesteigert werden sollte, als rein formell, und demzufolge auch als irreführend.

d) Die Themenwahl gewisser Bibliographien ist voluntaristisch, d. h. dass die Verfasser jener Verzeichnisse die Beantwortung von Fragen bestreben, die keinesfalls als gemeinnützig zu betrachten sind.

5. Die Frage, die wir zu beantworten bestrebt sind, lautet: auf Grundlage welcher gesellschaftlich erforderlichen Motivation sollen die Bibliographien entstehen, deren Mitteilungseffekt sich in der Steigerung der Kreativität der in der ungarländischen wissenschaftlichen Arbeit teilnehmenden Forscher bekundet. Unsere auch durch unsere Möglichkeiten sich ergebenden Aufgaben richten sich, eindeutig, auf die bibliographische Bearbeitung der inländischen und ausländischen Dokumenten-Basis ungarländischer Relevanz. Bei Bestimmung von Thema, Bearbeitungsmethode und Reihenfolge sind vor allem die Gesichtspunkte geltend zu machen, die sich auf die gesellschaftliche Erforderlichkeit der Motivation und auf die Entstehung des zu erreichenden Mitteilungseffekts richten. In dieser Erwägung sollen, unter anderem, aus dem Gesichtspunkt des Mitteilungseffekts, Gegenwart und auch Mängel unseres nationalen bibliographischen Systems — die bibliographische Bearbeitung der fremdländischen Literatur ungarländischer Relevanz mit inbegriffen — überprüft werden. Die gesellschaftlich erforderliche Motivation erscheint in erster Reihe bei der analytischen Bearbeitung der Dokumente jener Wissenschaften, für die es kennzeichnend ist, dass die Gesetzmässigkeiten der ungarländischen Relevanz derselben durch eine differenzierte Fachwissenschaft erforscht werden. Solche sind u. A. die Geschichte Ungarns, die Geschichte der ungarischen Literatur, etc.

6. Die Einstufung der Aufgaben der Rangordnung nach soll die ständige Steigerung des Niveaus der bibliographischen Kultur keinesfalls vor Augen verlieren. Für den Unterricht bibliographischer Kenntnisse soll im Universitätslehrplan gesorgt werden. Die bibliographische Einführung einzelner Fachgebiete soll unter den dringenden Aufgaben Platz haben. Für Planmässigkeit und Fachmässigkeit in der bibliographischen Arbeit soll — als für eine Aufgabe — gesorgt werden, die die vornehmste Stelle in der Reihe der »Agenda« besetzt.